

ISTEN MALMAI ÉS A SZOCIOGRÁFIA

THE MILLS OF GOD AND LITERARY SOCIOGRAPHY
BOŽJI MLINOVI I KNJIŽEVNA SOCIOGRAFIJA

DUDÁS KÁROLY

Szirmai Károly irodalmi, Üzenet-, Aracs-, Magyar Örökség
és Táncsics Mihály-díjas prózaíró, publicista, szerkesztő

Concordia Minoritatis Hungaricae Polgári Egyesület, Szabadka, elnök
dukata11@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a magyar irodalmi szociográfia helyzetét, szerepét és történeti alakulását vizsgálja a vajdasági magyar irodalom és közélet tapasztalatai alapján. Kiindulópontja az a felismerés, hogy a szociográfia – mint a valóságirodalom egyik legfontosabb műfaja – hosszú időn át háttérbe szorult az uralkodó irodalmi irányzatok, elsősorban az avantgárd dominanciája következtében. A szerző személyes és irodalomtörténeti példákon keresztül mutatja be, miként vált a közösségi sorskérdésekkel foglalkozó, tényfeltáró és erkölcsi elkötelezettségű irodalom periferikussá, majd miként érelődött meg az idő annak újbóli rehabilitációjára. A tanulmány hangsúlyozza, hogy az irodalmi szociográfia nem pusztán dokumentáló műfaj, hanem a közösségi önismeret, a megmaradás és a kulturális felelősségvállalás egyik nélkülözhetetlen eszköze. A szerző mellett érvel, hogy a szociográfia a jelenkori magyar irodalom egyik megújulási lehetősége, amely képes a társadalmi valóság mélyebb rétegeinek feltárására és az irodalom erkölcsi hitelességének helyreállítására.

KULCSSZAVAK • irodalmi szociográfia, valóságirodalom, vajdasági magyar irodalom, közösségi sorskérdések, irodalmi kánon, avantgárd, társadalmi felelősség, kulturális önismeret

„Minden jel arra mutat, hogy a mai magyar irodalom izgalmas, új lehetőségeket, új világot, emberi vonatkozásokat meghódító műfaja a szociográfia lesz. Az elmúlt hónapok könyvsikerei ennek a műfajnak a körében találhatóak, ezek az írások váltják ki a legtöbb vitát, s ennek a műfajnak a műhelye igéri szépírónak manapság Magyarországon a legmesszebb vivő utat a szépirodalmi ábrázolásban is” (BORI 1997: 109).

Isten malmai lassan örölnek – írtam egyszer régen egy vezércikkem címében. Az írásban pedig már hozzátettem: azért csak örölnek.

Jó sok vonatkozása volt ennek az egykori megállapításnak: szólt a közéletéről, kisebbségi sorsról, de szólt irodalomról – az irodalmi élet változatlan-ságáról és változásairól –, kultúráról, egyházi életéről – szólt az sok mindenről.

És ahogy az lenni szokott, a régi megállapítások, próféciaik egyszer csak valósággá válnak, beteljesednek. Mert megért rájuk az idő. Az én egykori írásom egyik megállapítása, jóslata talán éppen ezekben a mostani időkben van megvalósulóban, beteljesülőben...

Boldogult úrfikoromban az újvidéki Katolikus Portán, a *Képes Ifjúság* szerkesztőségében, a Magyar Tanszéken, no meg persze Kántor Lajos bácsi Dominó nevezetű irodalmi kiskocsmájában – a világ legsodálatosabb kiskocsmájában! – heves vitákat folytattunk arról, van-e ennek a mi istenverte valóságunknak keresnivalója az irodalmunkban; tudunk-e, lehet-e némi helyet szorítani neki regényeinkben, novelláinkban, verseinkben... A körülmények ellenére tudunk-e, lehet-e?

Mai szemmel és ésszel vizsgálódva talán némi csodálkozást és értetlenséget váltanak ki ezek az egykori heves viták, de akkor és ott, az 1970–1980-as években, itt a Vajdaságban nagyon is helyénvalók voltak – ráadásul nem is azok kerekedtek felül ezekben a vitákban, akikről most, Kr. u. a 2025. esztendőben gondolnánk.

Szigorú idők jártak: sem a társadalmi életben, sem irodalmi életünkben nem mutatkozott ellenállhatatlan igény valóságunk elmélyült vizsgálódásaira. Sőt olyan közéleti embereink és irodalmáraink is akadtak, akik egyenesen azt állították, hogy valójában nem is létezik valóság. S így vélekedtek az általunk emlegetett valóságirodalomról is: „Mi az, hogy valóság?! Az én valóságom vagy a te valóságod? És mi az, hogy valóságirodalom? Fából vaskarika!” Aztán egyszer csak jött a valóság, s vágni minket nyakon – Domonkos Pista barátom után, szabadon.¹

Társadalmi életünkben dúlt a teljesen kiüresített „testvériség–egység”, irodalmi életünket pedig elborította az avantgárd. Lila ködjei rátelepedtek valóságunkra, elfedték nemcsak a tájat, hanem közösségünk vizsgálandó gondjait is. Aki műveiben mégis vizsgálódni próbált, arra az avantgárd ügyeletes irodalomkritikusai könnyen rásütötték a provincializmus semmilyen szerrel le nem mosható bélyegét.

¹ Domonkos István *Kormányeltörésben* című verse refrénstruktúrájának ismétlődő harmadik sora: „vágni engem nyakon” (DOMONKOS 1971).

Ekkoriban írtam meg *A bugaci avantgárd alkonya* című esszémet, amely meglehetősen nagy port kavart itthon is meg az anyaországban is. Különösen Illyés Gyulának az az intelme benne, hogy provincializmus az, ha valaki Bugacon él, de úgy tesz, mintha Párizsban élne. Sokan magukra vették – ma már többen gondoljuk úgy, hogy nagyon is jogosan.

Az avantgárd bővületébe beleszédült „menő” szerzők akkoriban megjelentetett és díjazott műveikről egy később született kritika kimutatta: regényeik, novelláik, szabadverseik nagy része idegen színtereken játszódik, a tengerparton vagy nyugati nagyvárosokban, szereplőik között pedig még mutatóban sem igen akadt magyar.

Ezek az alkotótársaink egyébként nemcsak Illyés Gyula intelméről feledkeztek meg, hanem Szenteleky Kornélnak, a vajdasági magyar irodalom megteremtőjének intelméről is, aki ugyan kezdetben tagadta a szülőföldhöz való szoros kötődés értelmét („hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket” – SZENTELEKY 1927: 15), ám az erősödő elnyomás és az egyre gátlástalanabb elszarbesítési törekvések láttán teljes lényével a valóság felé fordul, s egyre türelmetlenebbül ismételte, hogy lejárt a „sima, kedves, üres kis csevegéseknek korszaka... [Ma már] [b]ele kell kapaszkodni az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába” (SZENTELEKY é. n. [1933]: 11). Később ezt Herceg János egy vele készített nagyinterjúban sokkal egyszerűbben mondta: „Magyar írók vagyunk, nem nézhetjük közömbösen népünk sorsának alakulását.”

Az avantgárd által – és törekvéseiket istenítő kritikushaduk által – égi magasságokba emelt alkotótársaink természetesen közömbösen nézték népünk sorsának alakulását. Pontosabban: sehogyan sem nézték, nem volt hozzá semmilyen viszonyulásuk. Az ő tekintetük egészen másra irányult, ők egészen mást tartottak megörökítésre méltónak.

„A vajdasági avantgárd egyeduralma folytán... – fogalmaztam meg akkori esszémben – ez az egyeduralom elsősorban a monopóliumot élvező könyvkiadásban és díjazásban jutott kifejezésre, a közösség sorsának alakulását létfontosságúnak tartó szerzők nem igen juthattak szóhoz... Nem jelentek, nem jelenhettek meg, vagy nem kaptak megfelelő ösztönzést azok a művek, amelyek még idejekorán fényt deríthettek volna például a délvidéki magyarság ellen 1944–1945-ben elkövetett borzalmas megtorlásra, a beszolgáltatás rémtetteire, a fondorlatos aszszimuláció különböző megnyilvánulásaira, a bánati magyar falvak elnéptelenedésére, a szerémségiek elmagyartalanítására... Irodalmunk és könyvkiadásunk ebben az időszakban mással volt elfoglalva. S a hatalom erre pontosan ráérezett: nemcsak hogy megtúrta, de támogatta is

ezeket az avantgárd törekvéseket. Mint ahogyan a hivatalos Magyarország is... Pedig ha szépirodalmunk, publicisztikánk és szociográfiánk erőteljesebben felvállalja, megfogalmazza és kimondja kisközösségünk legkínzóbb gondjait (régiesen: sorskérdéseit), félelmeiktől, görcsöktől szabadíthatott volna meg bennünket, s hozzájárulhatott volna megmaradásunkhoz. (Mert mi még a táncházba is megmaradni járunk – írta valahol egyik erdélyi író társam.)”

Persze mai szemmel és ésszel nézve egykori írásom néhány sarkos megfogalmazásához nyilván hozzájárulhattak a saját megpróbáltatásaim is. Első könyvem, a *Szakadót*, amely „szociográfiai nagyriportokat”, „kisszociográfiai írásokat” tartalmazott, 1972-ben, huszonöt éves koromban írtam meg, ám a felsőbb hatalmak (értsd: a Forum Könyvkiadó akkori illetékesei) másként akarták: bőséges viszontagságok, kéziratcsonkolások, kézirat-visszaadások után, öt éves késéssel láthatott csak napvilágot (DUDÁS 1977) – igaz, akkor a Híd irodalmi díj várományosainak legszűkebb listájára került, s néhány hónap alatt az utolsó példányig olvasóra talált. (Persze senkinek sem jutott akkor eszébe, hogy újra is lehetne nyomtatni – örültek, hogy megszabadultak tőle.) Jóval később – amikor már lehetett! – a *Szakadó* 2003-ban megkapta a szakma és a műfaj legrangosabb elismerését, a Magyar Írószövetség Szabó Zoltán-díját. (Ahogy az elején írtam: Isten malmai lassan örölnek – de még-iscsak örölnek.)

A *Szakadóból* kicenzúrázott egyik írás – talán a legfontosabb irodalmi szociográfiám! – a *Maradék* volt, amely a *Jártatás* című prózakötetemben láthatott csak napvilágot 1980-ban (DUDÁS 1980). Nem kell csodálkozni rajta: szociográfiai írásom a szerémségi magyar oktatás és művelődés tudatos és módszeres elsovasztásáról szól. Talán ha akkor az illetékesek felfigyeltek volna a Maradék riasztó adataira és megállapításaira, még lehetett volna segíteni. Talán... Így meg néhány év múlva egy másik szociográfiai írásomban a következőket voltam kénytelen megállapítani: „Azóta leégett Maradék. Porig égett anélkül, hogy a legmohóbb tűzvész [az asszimiláció – D. K.] a nyárban fürdő széles utcákban, a szépen termő almafákban, a hűvös gyomrú balkáni kocsákban, a templomokban és temetőkertben bármiféle kárt tett volna” (DUDÁS 1993: 546).

Hasonló sorsra jutott 1983-ban nagy nehézségek közepette megjelent regényem, a *Ketrecbál* is (DUDÁS 1983). A *Híd*-ben közölt részletek ismeretében méltán tarthatott érdeklődésre számot – meg is hívtak a Forum Könyvkiadó regény pályázatára –, ám a *Ketrecbált* nemhogy nem díjazták, de még a puszta megjelenése is komoly veszélyben forgott. Egyik heves bírálója – aki a regény pályázat bírálóbizottságának is tagja volt egyben – a regény szociogra-

fikus (valóságirodalmi) jellegét és a szerző lírai elkötelezettségét kifogásolta leginkább, amit érdekes módon Bori Imre jóval később, 1997-ben megjelent *Szociográfia nyomában* című könyvében a modern magyar széppróza legfőbb értékei között említ (BORI 1997).

A másik kritikus egy részletet kifogásolt a regényben, amely valahogy sehogyan sem illett bele. A részlet Tito partizánjainak rémtetteiről szólt egészen érintőlegesen, mondhatni szőr mentén: a partizánok egy magyar ember kutyáját lövik le a műben. Nem volt apelláta: a kutyát ki kellett vezetni a történetből, így jelenhetett csak meg a regény. (A kiiktatott részletet nem sokkal később *Kutyahistória* című novellámban [DUDÁS 1986] jóval részletesebben megírtam, s mit ad isten, Szabadkán Üzenet-díjat kaptam érte.)

A *Ketrecbált* megjelenése után is érték támadások – de leginkább elhallgatások – Herceg Jánosnak kellett védőbeszédet írnia mellette (HERCEG 2010). A védőbeszéddel és a kiiktatott részeket visszamelésével a *Ketrecbált* 2010-ben megjelent az Életjel Klasszikusaink sorozatában. Isten malmai, lám...

Valahol az 1980-as évek derekán mi néhányan a „valóságirodalom” hívei közül (Németh István, Podolszki József, Tari István, jómagam) Bori tanár úrhoz, a *Híd* akkori főszerkesztőjéhez fordultunk – kezdeményeztük egy szociográfiai műhely létrehozását. Tudtunk a *Híd* korábbi próbálkozásairól, az 1937-es falukutatásra vonatkozó felhívásról, aztán a hetvenes évek elejének újbóli nekilendüléséről – egyik sem járt túl nagy sikerrel. Az első talán azért nem, mert kitalálói a kérdőíves vizsgáldást tartották célszerűnek – kérdőívek adathalmazaiiban való búvárkodással pedig nem lehet igazi szociográfiai művet alkotni, ráadásul a „végterméket” nem íróemberek, hanem falusi földmunkások, iparosok fogalmazták meg. A második nekilendülés sem váltotta be a hidasok hozzá fűzött reményeit, de a kezdeményezésnek hála, legalább megszületett Brasnyó István *Szociográfia* című verskötete (BRASNYÓ 1973), Petkovics Kálmán elkezdte írni *A mostoha barázda* című könyvét (PETKOVICS 1977), Németh István pedig befejezte *Morel András kockás füze* című prózáját (NÉMETH 1972).

Bori Imre azonban ezekkel a kezdeményezésekkel kapcsolatban nálunknál jóval többet tudhatott. Tudta azt is, hogy az első próbálkozás talán egyetlen figyelemre méltó „szociográfiját” Szabó Mihály telecskai (Bácsgyulafalva) földmunkás írta – sötét, lehangoló világ képét festette benne a Jugoszláv Királyság egyik magyar településéről –, a szerzőt nem sokkal ezután le is tartóztatták, s később aztán nyoma veszett... Bori Imre tudta azt is, hogy a második próbálkozás idején Garai László „valóságérzékeny” verseinek közlése miatt a politika részéről támadások érték a *Hídat*. „*A valóság megismerésének az igénye pedig háttérbe szorult – már-már időszerűségét veszítetten*” (kiemelés tőlem – D. K.) – írta egy jóval későbbi könyvében a tanár úr.

Így hát nem talált – most már pontosan tudjuk: abban az időben nem is találhatott – megértésre kezdeményezésünk. Bori tanár úr valami olyasmit mondott, hogy írjanak inkább regényt, novellát, a szociográfia veszélyes műfaj. A vele való elmélyültebb foglalkozást hagyjuk meg alkalmasabb időre...

Aztán eltelt egy évtized, elérkezhetett az alkalmasabb idő, mert a Kani-zsai Írótábor szervezői javaslatot tettek a szociográfiával való foglalkozásra, a szociográfiai műhely létrehozására. Tagja voltam a szervezőbizottságnak, így természetesen egyik kezdeményezője a műhely létrehozásának. A *Javaslat egy szociográfiai munkaközösség alapítására* című dokumentumot Bori Imre akadémikus fogalmazta meg (BORI 1997). A tanár úr tehát érkezettnek látta az időt a szociográfiával való érdemi foglalkozásra, s ő maga is elmélyedt az anyaországi és itthoni szociográfiák világában. Nem sokkal később, 1997-ben aztán megjelent *Szociográfiák nyomában* című könyve, a „kis zöld könyv” (BORI 1997), amely a műfaj megszállottjainak a bibliája lett.

A Kanizsai Írótábor szociográfiai műhelye 1996-ban kezdte meg munkáját, vezetője és mindenese dr. Papp György lett, aki egészen betegségéig irányította. A műhely véglegesen Papp tanár úr halálával szűnt meg.

A szociográfiai műhelyben folyó kutatások eredményeként számos olyan kiadvány látott napvilágot, amely a műhely köré csoportosuló jeles itthoni és magyarországi szociográfusok, szociológusok, írók és újságírók, amatőr kutatók munkáját mutatja be.

A Szociográfiai Füzetek sorozatban megjelent például Adamovič Erzsébet *Ember vagyok – Rom som* című könyve (ADAMOVIČ 2007), amely az adorjáni cigányság sorsával foglalkozik, vagy az *Adryantól Adorjáinig* című vaskos kötet dr. Papp György szerkesztésében és előszavával (PAPP szerk. 2003), amely Adorján településről szóló műhelytanulmányokat tartalmaz.

Néhány évnyi szünet után a Magyarkanizsai Írótábor (bizony – ekkor már, ekkor még! – hivatalosan is így hívtuk) szervezőbizottságának egyik ülésén javaslatot tettem a szociográfiai műhely felélesztésére, amit a bizottság el is fogadott.

Íme néhány részlet az akkori javaslat szövegéből, amely *A szociográfia haszna, avagy a „szülőföld életrajza”* címet viselte: „A műhely felélesztéséről szóló javaslatot egyrészt kegyeleti okból terjesztettem elő: méltó módon őrizve ezzel patinás írótáborunk két jeles részvevőjének, Bori Imre és Papp György tanár úrnak az emlékét, másrészt szent meggyőződésem, hogy a szociográfiai műhelyben való munkálkodás jelentős mértékben gazdagítja írótáborunkat, rangot ad neki, nem utolsó sorban pedig hasznára lehet egész közösségünknek. [Erről a haszonról majd a későbbiek során szólok.] [...] A felélesztési munkálatokhoz segítségül hívtam jeles anyaországi írótársunkat, táborunk régi vendégét, e műfaj meghatározó egyéniségét, Sarusi Mihályt. Őszinte saj-

nálatomra nem tud jelen lenni. Ne firtassuk, miért. Engedjétek meg, hogy baráti magánleveléből azért idézzek néhány sort, több szempontból is igen tanulságos. »Jelenleg a magyar író (kerítésen belül és kívül) inkább ír (nagyon helyesen?) elbeszélést, regényt, költeményt, tanulmányt. A sürgető társadalmi kérdések alól a legtöbb társunk kibújik. Ezt nem kis mértékben az uralkodó irodalmi divat (egyesek szerint a kánon) okozza...« [...] Fodor Ferenc, *Az elnemsodort falu* szerzője a szülőföld életrajzának nevezi művét, s előszavában arra is felhívja a figyelmet, hogy könyvében segítséget kíván nyújtani mindazoknak, »akik nemzetművelésben felhasználni óhajtják a szülőföldismeretben rejlő nagy nemzeti értéket«. Úgy vélem, ebben van ma is a szociográfia egyik felbecsülhetetlen haszna. Erről szólt annakidején vitaindítójában Bori Imre tanár úr is: »a szociográfia talán az egyetlen irodalmi műfaj, amely a legközvetlenebbül a legidősebb politikai tevékenység szolgálatába állítható anélkül, hogy a műfaj sérelmet szenvedne«. Mondhatnánk persze: kettőn áll a vásár. Az író, aki nem bújik ki a sürgető társadalmi kérdések terhe alól, s az uralkodó irodalmi divat (egyesek szerint a kánon) ellenére megírja nagy-nagy erőfeszítést (kutatás, búvárkodás, terepjárás) és nem kevés tehetséget igénylő szülőföldéletrajzát, s a politikuson (szebb szóval: a közösség érdekvédelmét ellátó vezető), aki kellő bölcsességgel el is olvassa a művet, s a benne rejlő értékeket fel is használja munkálkodásához. Végezetül kedvcsináló a szociográfiai kutatásokhoz, a műhelymunkában való részvételhez ifjú író társaimhoz. A szociográfia elsősorban a fiatalok műfaja, mindig is az volt, s nem kevés bátorságot igénylő műfaj. Szabó Zoltán, amikor megírta a *Tardi helyzetet* és a *Cifra nyomorúságot*, alig múlt húszéves. Kovács Imre *Néma forradalom* című művét huszonnégy évesen jelentette meg, s még Féja Géza is alig múlt harmincöt, amikor nekikezdett a *Viharsaroknak*. Mindhárom szerző azóta klaszszikussá vált művét keményen bírálta nemcsak az akkori hatalom, hanem az uralkodó irodalmi divat kritikushada is, Féja könyvét be is tiltották, szerzőjét börtönbe csukták...»

Felélesztési kezdeményezésünknek őszinte várankozásaink ellenére nem lett kézzelfogható eredménye, nem születtek általa korszakos művek, nem újult meg irodalmunk, minden maradt a régiben. Pedig még a nagy tekintélyű, az avantgárd törekvésekkel korábban oly mélyrehatóan foglalkozó Bori Imre is a már többször említett *Szociográfiai nyomában* című könyvében a valóságunk felé fordulástól, annak jobb megismerésétől, itteni életünkkel való foglalkozástól várta szépirodalmunk megújulását és felemelkedését.

„A »valóság« rehabilitálására megérett tehát az idő, és a magyar irodalomban erre az irodalmi szociográfia vállalkozott. Nemes elkötelezettség, szenvedélyes érdeklődés az élet minden jelensége iránt,

igazságkeresés, az érdeklődő lírai elkötelezettsége, az írói hév, az előadás szépirodalmi igénye – ezek csillognak a modern társadalomrajzban legszebb érényeiként. A szociográfia a tárgyiasság műfaja, és nem a rózsaszín felhőké, érdeklődésének középpontjában az emberi viszonylatok állnak, az emberi léleké, egzisztenciális kérdései azon frissiben, ahogyan a társadalomban megfigyelhette az író. A tárgyiasság ugyanakkor nem akadályozza annak, hogy az emberi lélek mélyébe is betekintsen. Ellenkezőleg: a tárgyitisztelet inkább támogatja ebben! Ez az irodalom az emberi lelket, a társadalom »mélytengeri áramlásait« vizsgálja. Az emberi psziché foglalkoztatja a szerzőket, külön pedig az erkölcs kérdésköre, amelyben az motoz, hogyan is felel a mai ember a világ hívó szavaira.”

Visszatérünk néha régi dolgainkhoz, s ha valami értékeset, valami reményt nyújtót találunk bennük, hát menten beléjük kapaszkodunk. Magam is így vagyok ezzel. Lám, a Kanizsai Írótáborban, nem sokkal később pedig a Forum Könyvkiadóban újból kezdeményeztem a szociográfiával – mégpedig az irodalmi szociográfiával, a szülőföld életrajzával való elmélyültebb foglalkozást – ezúttal meghívásos pályázat formájában. (Emlékezzünk csak rá, milyen nagyszerű eredménnyel jártak a Forum egykori regénypályázatai!) Megnyugvással vettem tudomásul, hogy mindkét helyen támogatták a kezdeményezést, most már csak az a fránya pénz hiányzik a megvalósításához.

Más biztató jelek is mutatkoznak valóságunk egén: a *Kárpát-medence felfedezése* című sorozatban nemrég jelent meg a *Csöppek a homokon* című, gazdag tartalmú és tetszetős kiadvány, Kispiac és Ustorka szociográfiája, amelyben ismert anyaországi és itthoni irodalmárok és közírók nyújtanak hiteles képet a hozzám is oly közel álló vidékünkéről és sok minden másról...

Az utóbbi időszak két fontos történése mintha azt jelezné, hogy a valóság rehabilitálására erre mifelénk is megérett az idő – jócskán megkésve ugyan, de megérett mégis. Annak a valóságnak a rehabilitálására, amelyről néhány évtizeddel ezelőtt az itteni irodalmi kánon hangadói közül néhányan azt állították, hogy tulajdonképpen nem is létezik.

Több hasznunk is lehet ebből a változásból. A fontosabb haszon a közönségre vonatkozik: végre teljes mértékben visszatálhat önmagához, ugyanakkor vezetői a szociográfiai kutatások nyomán született alkotásokban rejlő értékeket és tanulságokat felhasználhatják a megmaradásért és felemelkedésért folytatott harcunk stratégiájához.

De felbecsülhetetlen hasznuk lehet belőle a nemes tájékozódást és vizsgáldást végző íróembereinknek is: igazi muníciót kapnak megszületendő műveikhez. (Mint ahogy azt kaptam annak idején jómagam is: *Ketrecbál* című

regényem soha nem születhetett volna meg a Tanyaszínházzal való együttbolyongásaim és a bebolyongott tájak és emberek megismerése nélkül; csodálatos, igazán regénybe illő történeteik begyűjtése nélkül. Ugyanígy talán legjobb elbeszélésemet, a *Királytemetést* sem írhattam volna meg egy százéves sepei öregasszony hihetetlen sorsának, széthullott emlékcserepeinek megismerése és az emlékcserepéknek az elbeszélésbe való beépítése nélkül. Nem kellett itt semmit kitalálni, nyakatekert történeteket fabrikálni – „csupán-csak” jól kellett megírni.)

„Igazolni fogja talán az idő azt a várakozásunkat – írja a *Szociográfiák nyomában* című könyvében még 1997-ben Bori Imre –, amelyet ehhez a műfajhoz fűzünk, hiszen a modern magyar széppróza megszületésének lehetőségét látjuk e műfaj méhében” (BORI 1997: 111). Pedig ekkor még nem tudhatott arról, hogy Krasznahorkai László *Sátántangó* című regénye és egész életműve, amely ebből az egykoron elátkozott valóságból bontakozott ki, és lombosodott naggyá, irodalmi Nobel-díjat fog kapni.

De a mi malmunkra hajtja a vizet egy másik, irodalmi Nobel-díjra jelölt írónk, Nadas Péter is (a *Képes Ifjúságban* annak idején művelődési rovat szerkesztőként gondozhattam hozzánk küldött írásait – bizony, akkor ilyen idők jártak! –, Kántor Lajos Dominójában pedig kora hajnalig vitatkozhattam vele valóságról és valóságirodalomról), aki egyik esszéjében azt fejtegeti, hogy olyan világban él, „amelyben – legalábbis átmenetileg – a klasszikus értelemben vett regénynek nincs többé funkciója, mert a tapasztalati tények érdekesebbé válnak annál, amilyenné a képzelet tényei lehetnének”.

Isten malmai tehát, ha szinte kibírhatatlanul lassan is, de mégiscsak örölnék. S amíg örölnék, nagyobb baj nem lehet.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADAMOVIĆ Erzsébet 2007. *Ember vagyok – Rom som. (Adalékok az adorjáni romák szociográfiájához)*. (Szociográfiai Füzetek 1). Grafoprodukt, Szabadka
- BORI Imre 1997. *Szociográfiák nyomában. Írások szociográfiákról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- BRASNYÓ István 1973. *Szociográfia*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DOMONKOS István 1971. Kormányeltörésben. In: D. I.: *Átbúzott versek*. Vál. Tolnai Ottó. (Symposion Könyvek 31). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 69–82.
- DUDÁS Károly 1977. *Szakadó. Ríportkönyv*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DUDÁS Károly 1980. *Jártatás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DUDÁS Károly 1983. *Ketrecbál*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DUDÁS Károly 1986. Kutyahistóriai (novella). In: *Üzenet*, 9., 528–530.
- DUDÁS Károly 1993. Tájakim, avagy az én ótagú sípom. In: *Üzenet*, 11–12., 544–546.

- HERCEG János 2010. Magánbeszéd [a védőborító hátoldalán]. In: Dudás Károly: *Ketrecbál. Regény.* (Klasszikusaink 3; Életjel Könyvek 139.) Életjel, Szabadka
- NÉMETH István 1972. Morel András kockás füzete. In: *Híd*, 11., 1401–1413.
- PAPP György (szerk.) 2003. *Adryantól Adorjánig.* Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu
- PETKOVICS Kálmán 1977. *A mostoha barázda.* Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SZABÓ Mihály 1937. Telecska. In: *Híd*, 9., 3–5.
- SZENTELEKY Kornél 1927. Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. In: *Bácsmegyei Napló*, 28., 15.
- SZENTELEKY Kornél (összeáll.) é. n. [1933]. *Ákácok alatt. Délslávországi magyar írók novellái.* I. rész. (Jugoszláviai Magyar Könyvtár 4), Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica

ABSTRACT • This study examines the position, role, and historical development of Hungarian literary sociography based on the experiences of Hungarian literature and public life in Vojvodina. It argues that sociography, as one of the most important genres of reality-oriented literature, was long marginalized due to the dominance of prevailing literary trends, particularly the avant-garde. Through personal reflections and literary-historical examples, the author demonstrates how literature addressing collective existential issues, grounded in factual inquiry and moral commitment, became peripheral, and how the conditions for its rehabilitation gradually emerged. The study emphasizes that literary sociography is not merely a documentary genre but an indispensable means of community self-knowledge, cultural survival, and social responsibility. It contends that sociography represents a potential path for the renewal of contemporary Hungarian literature, enabling a deeper exploration of social reality and the restoration of literature’s moral credibility.

KEY WORDS • **literary sociography, reality-oriented literature, Hungarian literature in Vojvodina, collective existential issues, literary canon, avant-garde, social responsibility, cultural self-knowledge**

SAŽETAK • Rad razmatra položaj, ulogu i istorijski razvoj mađarske književne sociografije na osnovu iskustava mađarske književnosti i javnog života u Vojvodini. Polazi se od saznanja da je sociografija, kao jedan od najvažnijih žanrova književnosti usmerene ka stvarnosti, tokom dužeg perioda bila potisnuta usled dominacije vladajućih književnih pravaca, pre svega avangarde. Kroz lična svedočanstva i književnoistorijske primere autor pokazuje kako je književnost

posvećena kolektivnim egzistencijalnim pitanjima, zasnovana na činjeničnom istraživanju i moralnoj posvećenosti, dospela na periferiju, kao i kako su se vremenom stekli uslovi za njenu ponovnu rehabilitaciju. U radu se naglašava da književna sociografija nije samo dokumentarni žanr, već neophodno sredstvo kolektivne samosvesti, opstanka i kulturne odgovornosti. Autor zaključuje da sociografija predstavlja jednu od mogućnosti obnove savremene mađarske književnosti, jer omogućava dublje sagledavanje društvene stvarnosti i ponovno uspostavljanje moralne verodostojnosti književnosti.

KLJUČNE REČI • književna sociografija, književnost stvarnosti, mađarska književnost u Vojvodini, kolektivna egzistencijalna pitanja, književni kanon, avangarda, društvena odgovornost, kulturna samosvest

Beérkezés időpontja: 2025. december 5.
Elfogadás időpontja: 2025. december 15.

